

Adela Kovács, *Temple, sanctuare, altare în Neoliticul și Epoca Cuprului din sud-estul Europei / Temples, Sanctuaries, Altars in Neolithic and Copper Age from south-east Europe*, Editura Karl A. Romstorfer, Suceava, 2016, 385 p., 556 fig. (ISBN 978-606-8698-11-3)

Prestigioasa editură Karl A. Romstorfer din Suceava ne propune o lucrare foarte interesantă, a colegei Adela Kovács, din domeniul fascinant, dar și controversat al sacralului¹. Volumul este structurat în opt capitole, precedate de un *Cuvânt înainte*, datorat cunoscutului cercetător Gh. Lazarovici, și de un *Argument* al autoarei, urmate de un consistent rezumat în limba engleză, lista figurilor și bibliografia.

Capitolul I, *Definirea spațiului sacru: între monumental și ritualic*, își propune o trecere în revistă a principalelor teorii exprimate de-a lungul vremii în legătură cu religia, precum și definirea și descrierea succintă a patru elemente principale care pot fi considerate locuri de cult: templul, megaronul, sanctuarul și altarul. Caracteristicile unor astfel de monumente sunt urmărite cu succes de către autoare până în lumea greco-romană și chiar până în zorii modernității.

Capitolul al II-lea, intitulat sugestiv *Primele manifestări de viață spirituală*, ne poartă în domeniul artei paleolitice, strâns legată de religie în concepția autoarei. Sunt amintite celebrele peșteri pictate din zona franco-cantabrică, diversele obiecte de inventar mobil (amulete, bijuterii, plăcuțe etc.), ca și inventarele funerare descoperite de-a lungul vremii în Europa Veche. Nu lipsesc nici descoperirile de pe teritoriul actual al României, precum cele de la Dubova – *Cuina Turcului* sau Mitoc. Inventarul mobil din această perioadă cuprinde spectaculoasele figurine de tip „Venus”, cum ar fi cele de la Willendorf, Lespugue sau Kostenki – *Borshevo*. Capitolul se încheie cu

¹ Vezi, în acest sens, C.M. Lazarovici, Gh. Lazarovici, *Arhitectura neoliticului și epocii cuprului din România, vol. I, Neoliticul*, Iași, 2006 și *vol. II, Epoca cuprului*, Iași, 2007; C. Lichter, *‘Temples’ in the Neolithic and Copper Age in Southeast Europe?*, *Documenta Praehistorica* 46, 2014, p. 119–136.

un studiu de caz, în care este analizat sanctuarul de la El Juyo (Santander, Spania) din perioada magdaleniană. Aici a fost descoperită o stelă de piatră ce reprezintă clar o ființă supranaturală, jumătate om, jumătate leopard.

Capitolul al III-lea, *Perioada neoliticului aceramic*, analizează debutul manifestărilor religioase monumentale din partea occidentală a Asiei, din perioadele PPNA și PPNB (cca 9000–6000 BC). După perioada Natufiană, în această zonă înflorește neoliticul aceramic timp de cca 3000 de ani, perioadă marcată de situri spectaculoase precum Mureybet, Hacilar, Jerichon, Abu Hureyra, ‘Ain Ghazal sau mult mai cunoscutul Göbekli Tepe. Aici au fost descoperite o serie de situații foarte interesante, cum ar fi coloanele în forma literei T (Göbekli Tepe), clădirile cu pictură parietală (Mureybet) sau sanctuarele și templele de la ‘Ain Ghazal. Autoarea își prezintă propriile considerații în finalul capitolului, în care subliniază elementele comune prezente în siturile menționate mai sus cu privire la viața religioasă din neoliticul aceramic.

Capitolul al IV-lea, *Zona balcano-anatoliană și arhitectura de cult. Caracteristici, organizare, inventar*, tratează clădirile care au avut un rol special în neoliticul timpuriu din zona anatoliană, respectiv balcanică. Din prima arie se disting siturile de la Ulucak Höyük, Toptepe, Ilipinar, Aşağı Pınar, Höyücek și binecunoscutul Çatal Höyük. Legăturile dintre zona balcanică și cea anatoliană sunt foarte bine puse în evidență de către autoare în analiza clădirilor cu caracter special din Balcani, cum ar fi cele descoperite la Nea Nikomedia, Achilleion, Sesklo, Dimini, Vinča, Dikili Tash, Tumba Madžari, Porodin, Donja Branjevina, Kormadin, Crkvine, Gomolava, Topolnica – *Promachon*, Dolnoslav sau Azmak. Obiectele care ar demonstra relațiile dintre cele două zone ar fi pintaderele, colierele din piatră sau lut, ca și figurinele antropomorfe sau zoomorfe.

Capitolul al V-lea, *Sanctuarele din zona carpato-dunăreană*, este unul dintre cele mai consistente ale volumului și analizează clădirile cu caracter special din aria menționată în titlu. Capitolul începe cu un binevenit studiu de caz din Clisura Dunării, și anume descoperirile de tip Schela Cladovei – Lepenski Vir. Aici a fost o excelentă ocazie pentru specialiști de a observa trecerea graduală de la un mod de viață bazat pe pescuit și cules la agricultură, trecere care, bineînțeles, nu se putea face în absența unor ritualuri specifice. Din neoliticul timpuriu sunt analizate o serie de sanctuare, cum ar fi cele de la Cristian I și Cristian III, Sărnevo (Bulgaria), Miercurea Sibiului, Zăuan (România) sau Sacarovca (Rep. Moldova). Deja putem observa un grad mai mare de complexitate a clădirilor de cult în neoliticul dezvoltat, autoarea trecând în revistă situri precum Zorlențu Mare, Balta Sărată, Tărtăria – *Gura Luncii*, Padea, Baia – *Golovița* sau Ceamurlia de Jos. Studiul de caz aferent acestei perioade este concentrat pe templele de la Parța (cultura Banatului). Cele mai multe sanctuare descrise de autoare aparțin neoliticului târziu, dintre acestea ieșind în evidență situațiile de la Liubcova – *Ornița*, Lunca – *La grădini*, Gălățui – *Movila Berzei*, Căscioarele – *Ostrovel*, Poduri – *Dealul Ghindaru*, Isaiia – *Balta Popii*, Târgu Frumos – *Baza Pătule*, Târpești, Baia, Sabatinovka, Solonceni, Rogojeni, Putinești I, Ghirbom, Pianu de Jos, Turdaș – *Luncă*, Pietrele, Tangâr, Hârșova, Teiu, Mărgineni, Ariușd, Lozna, Buznea, Ghelăiești – *Nedeia*, Nebelivka etc. Studiul de caz aferent epocii în discuție se referă la arhitectura de cult de la Trușești. Capitolul se încheie cu analiza manifestărilor de cult din zona Ungariei și cu unele concluzii asupra spațiilor de cult din neoliticul european.

Capitolul al VI-lea, *Metoda de lucru. Baze de date și informații. Cataloage și dicționare pentru viața spirituală*, ne prezintă metodologia folosită. Adela Kovács a construit o bază de date după modelul celei realizate de Gh. Lazarovici, în care a inserat diverse câmpuri care să o ajute mai târziu în analiza sa. Clădirile au fost codificate de la A la G, poziționarea elementelor arhitectonice a fost și ea codificată, acestea fiind la rândul lor clasificate (bancă, coloană de mai multe tipuri, vatră, masă-altar). Singura nedumerire pe care ne-o

exprimăm este plasarea acestui capitol în mijlocul volumului, când mult mai firesc era ca acesta să se găsească la început.

Capitolul al VII-lea, *Analiza elementelor fixe din interiorul templelor și sanctuarelor*, este unul dintre cele mai interesante. Este foarte bine structurat în nouă părți (Intrarea în clădirile de cult; Podeaua; Pereții: pictură, culoare, motive și simboluri; Băncile de cult; Coloanele din sanctuare; Analiza vetrelor: tipuri, folosire, simbol; Altarele și caracteristicile acestora; Statuile monumentale ca element definitoriu al spațiilor de cult; Vasele ritualice din clădirile de cult). Autoarea trece cu succes prin aceste filtre toate clădirile cu caracter special evidențiate de-a lungul volumului, reușind să închege o imagine coerentă a acestor structuri și a posibilelor activități care s-ar fi desfășurat în interiorul lor în perioada neolitică.

Capitolul al VIII-lea, *Considerații asupra activităților desfășurate în temple și sanctuare*, analizează arhitectura exterioară și organizarea interioară a templelor și sanctuarelor. Mai mult, autoarea presupune trei trepte în cadrul ritualului (pregătirea, desfășurarea și încheierea), pe care încearcă să le surprindă în descoperirile arheologice. În cazul *pregătirii* ritualului este presupusă existența unor personaje feminine ca actori; în ceea ce privește *desfășurarea* ritualului, autoarea consideră că gestul central al acesteia constă în activitățile de oferire (sacrificiul de sânge, ofranda de lichide, ofranda de produse prin ardere, ofranda de produse și hrană); *încheierea* ritualului este mai greu de descifrat prin analiza documentației arheologice, ea transpare indirect prin oasele aruncate în gropi după festin, de exemplu, sau prin anumite obiecte (ceramică) sparte intenționat pentru a nu mai fi folosite vreodată. De remarcat observația autoarei conform căreia „...În sanctuarele aceramice și vinciene bucraniul are un loc central, fiind realizat monumental, plastic și asociat cu coloana, inciziile meandrice, vatra, locuri pentru ars ofrandele. Alteori are formă stilizată, fiind realizate doar coarnele, în această situație cuprinzând atributele și semnificația coarnelor de consecrație...”.

Volumul Adelei Kovács reprezintă o sinteză curajoasă și reușită, într-un domeniu atât de captivant, dar și supus controverselor și

speculațiilor, cum este cel al religiei preistorice. Stilul este concis și matur, bazându-se în special pe documentația arheologică, dar și pe izvoarele literare mai târzii sau chiar pe unele ritualuri contemporane, lucru dovedit de bibliografia diversă și consistentă. Remarcăm, de asemenea, calitatea grafică excepțională a volumului, claritatea imaginilor reproduse sau realizate de

autoare, care se îmbină în mod fericit cu claritatea ideilor exprimate. Volumul Adelei Kovács este o lectură obligatorie pentru cercetătorii fenomenului religios al epocii neolitice și nu numai.

Cristian Eduard Ștefan,
Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”,
București;
e-mail: cristarh_1978@yahoo.com.

Ion Niculiță, Aurel Zanoci, Mihail Băț, *Evoluția habitatului din microzona Saharna în epoca fierului*, Biblioteca Tyragetia 27, Chișinău, 2016, 464 p.

Lucrarea face parte dintr-o serie de monografii¹ dedicate cercetărilor arheologice efectuate în zona Saharna (Republica Moldova) de către o echipă de cercetători ai Laboratorului de Cercetări Științifice „Tracologie” din cadrul Universității de Stat din Moldova, coordonată cu mult profesionalism de dr. hab. prof. univ. Ion Niculiță.

Structurată în cinci capitole, precedate de o introducere și de o caracterizare geografică a zonei, lucrarea prezintă, în fapt, cercetările efectuate în perioada 2008–2014 în siturile de la Saharna Mare, Saharna Mică și Saharna – *La Șanț*, cărora li se adaugă și un repertoriu al monumentelor arheologice hallstattiene și getice din zonă, precum și o analiză a acestor descoperiri.

Încă de la început trebuie să remarcăm expunerea detaliată a investigațiilor arheologice întreprinse, informația scrisă fiind însoțită și de o reprezentare grafică bogată și sugestivă. Amenajările de habitat sunt descrise separat, materialul arheologic tipic fiind ilustrat exhaustiv și descris în funcție de contextul descoperirii. Artefactele sunt ulterior analizate tipologic în subcapitole separate, fiind mereu subliniate analogiile cu medii culturale similare.

Împreună cu siturile amintite mai sus, în zona

Saharna au fost identificate în urma cercetărilor de suprafață nu mai puțin de 13 fortificații, 15 așezări deschise și două necropole din epoca fierului, ceea ce dovedește existența unui patrimoniu arheologic de excepție. Cercetările au evidențiat o continuitate în evoluția comunităților umane în această zonă din sec. XII/XI până în sec. III a.Chr., fiind delimitate mai multe orizonturi cronologice, caracterizate prin stiluri ceramice diferite. Acestea au fost evidențiate mai mult planimetric decât printr-o suprapunere stratigrafică directă și corespund, în linii mari, unei evoluții cronologice specifice Dunării Inferioare.

Astfel, cea mai veche locuire este reprezentată de un orizont cu ceramică incizată, datat de autori în sec. XII–XI a.Chr. Documentată mai ales în situl de la Saharna Mică, această etapă este considerată sincronă cu situri precum Balta, Coșnița, Holercani sau Hansca². Un al doilea orizont cronologic este reprezentat de apariția ceramicii imprimată de tip Saharna-Solonceni (sec. X–IX a.Chr.), prezentă în cea mai mare parte a siturilor descoperite, în vreme ce perioada Basarabi-Șoldănești (sec. VIII–VII a.Chr.) și cea târzie a primei epoci a fierului (sec. VII–V a.Chr.) sunt mult mai modest reprezentate.

¹ I. Niculiță, A. Zanoci, T. Arnăut, *Habitatul din mileniul I a.Chr. în regiunea Nistrului Mijlociu. Siturile din zona Saharna*, Biblioteca Tyragetia 18, Chișinău, 2008; I. Niculiță, A. Nicic, *Așezarea și necropola din prima epocă a fierului Saharna – Țiglașu*, Biblioteca Tyragetia 25, Chișinău, 2014.

² Aș exclude din lista analogiilor siturile de la Râmnicelu și Sihleanu, a căror atribuire culturală poate fi pusă sub semnul întrebării (vezi S.C. Ailincăi, A. Adamescu, F. Mihail, *Noi date despre începuturile epocii fierului la Dunărea de Jos. Așezarea de la Vânători – la Jolică, jud. Galați*, SCIVA 65, 1–2, 2014, p. 5–48).

O nouă „explozie” demografică este înregistrată în perioada getică (sec. IV–III a.Chr.), când sunt amenajate noi centre fortificate și așezări deschise, care pot corespunde unui important centru de putere antic din zona Nistrului Mijlociu.

Lucrarea reprezintă o contribuție foarte importantă la cunoașterea epocii fierului în spațiul nord-est pontic. Deși lipsesc o serie de studii interdisciplinare, precum studiul materialului osteologic uman³ și animal sau datări radiocarbon, cartea excelează prin abundența informațiilor legate de structurile de habitat și de cele defensive, reliefate atât prin săpături, cât și prin

cercetări geofizice și fotografii aeriene, dar și prin numărul mare de artefacte ilustrate. Astfel, sunt aduse în atenția comunității științifice numeroase informații inedite despre evoluția comunităților umane din zona Nistrului Mijlociu, pentru un interval cronologic de aproape un mileniu (sec. XII–III a.Chr.), continuând o însemnată serie de monografii, studii, rapoarte și conferințe de o înaltă ținută academică.

Sorin-Cristian Ailincăi,
Institutul de Cercetări Eco-Muzeale, Tulcea;
e-mail: sailincai@gmail.com.

Charlotte Fabech, Ulf Näsman (eds.), *The Sösdala Horsemen and the equestrian elite of fifth century Europe*, Jutland Archaeological Publications, Vol. 99, Mosegård, 2017, 451 p.

Im Jahre 1929¹ begann die Geschichte des Sösdala-Fundes, als Arbeiter eine große Anzahl von Pferdgeschirren und Sattelbeschlagen in einer Kiesgrube bei Sösdala, Gemeinde Hässleholm, knapp unter der heutigen Oberfläche an vier, nur wenige Meter voneinander entfernten Stellen zufällig entdeckten. Es waren mehr als zweihundert Metallfragmente, silberne Pferdgeschirre sowie Sattelbeschlagen aus Bronze, dreißig Zügelringe, silberne Trensenringe und eine eiserne Lanzenspitze.

Der Sösdala-Fund wurde 1937 durch den aufsehen erregenden Aufsatz von John-Elof Forssander international bekannt, dabei blieben

³ Trebuie să precizăm aici că nu sunt amintite rezultatele analizei antropologice, deja publicate (M. Constantinescu, *Analiza antropologică a unui schelet din prima epocă a fierului de la Saharna (Rep. Moldova)*, SP 10, 2013, p. 211–219), efectuate pe scheletul descoperit în „complexul de cult” de la Saharna Mare (vezi lucrarea prezentată, p. 126–127).

¹ Anders H. Roth, *Der spätrömische »Militärstil« und seine Derivate*. H. Roth (Hsg.), Kunst der Völkerwanderungszeit. Propyläen Kunstgeschichte, Supplementband 4, Frankfurt, Berlin, Wien 1979, p. 55f.: „In Sösdala auf Schonen wurden im Juni 1922 und am 9. April 1930 ...“

die meisten Objekte jedoch unveröffentlicht und der Fund „erfreute“ sich allmählich in der völkerwanderungszeitlichen Forschung einer mehr peripheren Aufmerksamkeit und das obwohl das *bewußt* beschädigte Pferdgeschirr aus Sösdala ein Kernstück der Interaktion zwischen Südkandinavien und Südosteuropa darstellte.

Im Jahre 2013 hatte sich ein internationales Forscherteam im Historischen Museum der Universität Lund versammelt, um die Funde zu untersuchen und zu diskutieren. Das Ergebnis führte zu einer Veröffentlichung der eng verwandten Funde von Sösdala I–II und Fulltofta. (Charlotte Fabech, Ulf Näsman, S. 9–15).

Über die abenteuerliche „Geschichte von Rettung, Musealisierung und Vergessenheit“ der Funde von Sösdala I - II und Fulltofta berichtet Charlotte Fabech (S. 17–41).

Ausgehend von der Beobachtung, dass die wichtigsten Teile vor der Niederlegung absichtlich zerstört wurden, stellt sie sich auch die Frage ihrer rituellen Aussagen (Charlotte Fabech, S. 43–63). Die Fragmentierung der Objekte und ihre Niederlegung zeigen, dass es sich um einen Opferfund der Art handelt, wie er auch in Thorsberg und Nydam zutage trat. Andererseits liegen die naheliegenden Analogien zum

Zaumzeug von Sösdala I nicht in Skandinavien, sondern weit entfernt bei Kačín in der Ukraine. Sowohl Kačín als auch Sösdala gehören zu einer Gruppe exklusiver Zaumzeug-Funde, welche die sich in der frühen Völkerwanderungszeit herauskristallisierende, überregionale Kriegerelite charakterisieren. Die beiden Funde sind Bestandteile der materiellen Kultur der in Mittel- und Osteuropa lebenden Völker, beispielhaft dafür sind die Pferdegeschirre aus Untersiebenbrunn, Jakuszowice, Kačín, Bar und Coșoveni.

Aufgrund von Analysen der Ortsnamen versucht Ola Svensson eine Visualisierung der Landschaft zu erreichen (S. 65–75). So war Sösdala wahrscheinlich ein Teil der mittelalterlichen Hundertschaft von Göinge, ein geographisch ausgedehntes Viertel mit prähistorischen Wurzeln. Er weist darauf hin, dass Distrikte wie Göinge zentrale Versammlungsorte hatten. Aber Sösdala liegt an der Peripherie von Göinge, in einem Grenzland. Hier wird anhand von Daten aus Geographie, Geschichte, Archäologie und Onomastik vermutet, dass das Gebiet von Sösdala auf administrativer Ebene einen separaten Bezirk darstellte, der im Mittelalter (ca. 1050 – ca. 1520), aber auch früher, eine Gruppenidentität schuf.

Gewinnbringend für das Verstehen der im Band behandelten Funde sind die Erörterungen zum lokalen Kontext (Charlotte Fabeck, Bertil Helgesson und Ulf Näsman, S. 77–105). Neben den Funden von Sösdala und Fulltofta prägen das Bild die Komplexe von Tormestrop, Göineholm, Sjörup oder Claestorp und vor allem das fast 3 km südlich gelegene Gräberfeld von Vätteryd mit seinen Stein- und Schiffssetzungen aus der Eisen-, Vendel- und Wikingerzeit. Eine Erklärung der Fundkonzentration dieser hervorragenden Komplexe kann auch in ihrer besonders fruchtbaren Umwelt liegen. Schonen, eine der ergiebigsten Agrargebiete Nordeuropas, war und ist auch heute noch eine wahre Kornkammer Schwedens.

Ein kurzer kritischer Überblick über Definition und Kennzeichen des von Forssander benannten Sösdala-Stils veranschaulicht die Schwierigkeiten solcher Unterbringungen. Es erweist sich in dieser Hinsicht als sicher, dass Sösdala zwischen dem

ausgehenden 4. und der ersten Hälfte des 5. Jahrhundert einzugliedern wäre, aber unsicher ist wann er im späten 4. Jahrhundert anfängt. Immer mehr Forscher lehnen Beziehungen zu den Goten des 4. Jahrhunderts aus dem Gebiet nördlich des Schwarzen Meeres ab und sprechen sich für die Gestaltungsrolle spätrömischer Werkstätten aus, möglicherweise aus den Rheinprovinzen. Ob Handwerker, „Römer“ oder „Germanen“, die in provinziellen römischen Werkstätten ausgebildet wurden und auf die eine oder andere Weise zur Formulierung der „barbarischen“ Stile Sösdala, Nydam und frühen Tierstil I beitrugen, ist wieder nicht zufriedenstellend beantwortet worden. Das betrifft auch die Ähnlichkeiten zwischen den Paradezaumzeug-Funden aus Sösdala und ähnlichen Funden aus Osteuropa oder die Rolle der Hunnen in der Gestaltung des Horizontes Untersiebenbrunn-Coșoveni (Ulf Näsman, S. 107–129).

Lovisa Dals wissenschaftliche Analysen von Sösdala-Objekten (S. 131–151), behandeln vornehmlich die 57 vergoldeten Silberobjekte mit gestanzten geometrischen Mustern. Unter den 27 verschiedenen Arten von Motiven, die verwendet wurden, sind Motive wie Kreise, konzentrische Halbkreise, Punkte und Dreiecke am häufigsten. Anhand sorgfältiger mikroskopischer Untersuchungen konnten signifikante Merkmale der Motive identifiziert werden. Aus dieser Untersuchung geht hervor, dass die Motive, auch wenn sehr klein, meistens nur wenige Millimeter, sowohl in der Herstellung als auch in der Verwendung der Werkzeuge großes handwerkliches Können veranschaulichen.

Interessant und von Bedeutung sind auch Ulf Näsman's chronologische und qualitative Betrachtungen über die Sättel von Sösdala und Fulltofta (S. 153–193). Es erweist sich dabei, dass die Zaumzeugteile aus Sösdala I verschiedene Ursprungsquellen widerspiegeln, eine davon mit engen Verbindungen zur spätrömischen Kunstindustrie, eine andere in Beziehung zu barbarischen Goldschmiedewerkstätten. Die qualitative Untersuchung der Funde hat gezeigt, dass die Stücke von Sösdala II von minderer Qualität sind und, im Unterschied zu

den frühvölkerwanderungszeitlichen Funden von Södsala I (Ende 4./ Anfang 5. Jh.), in die spätrömische Eisenzeit einzugliedern sind (4. Jh.). Derselben chronologischen Einordnung erfreut sich auch das Pferdegeschirr von Fulltofta, doch wegen der silbernen Abdeckungen im Sösdala-Stil scheinen sie teilweise der frühen Völkerwanderungszeit anzugehören. Die Untersuchung hat weiterhin gestattet, einen Sösdala- und einen Fulltofta-Typ zu unterscheiden, die zwischen den früheren „Eisbøl“- und den späteren „Högom“-Satteltypen einzuordnen wären.

In Verbindung damit steht auch der Beitrag von Per Ramqvist über das Pferdegeschirr aus dem Hügelgrab Nr. 2 des mittelschwedischen Gräberfeldes von Högom, 700 km nördlich von Sösdala, im Küstengebiet des Bottnischen Meerbusens gelegen (S. 221–235). Beobachtungen haben gezeigt, dass die Pferdeausrüstung nur gelegentlich benutzt wurde. In Skandinavien ist Högom bisher einzigartig mit seinen Grabbeigaben in Form von Pferdeausrüstungen. Die nächsten Parallelen finden sich bei den kontinentalen Oberschichtbestattungen des späten 5. und frühen 6. Jahrhunderts. Einzigartig ist aber auch die Sattelausrüstung mit ihren Sattelringen und den dazugehörige Halterungen, ein typisches Merkmal aller in Skandinavien gefundenen Sättel.

Anna Bitner-Wroblewska hebt in ihrem Beitrag (S. 257–271) die entscheidende Bedeutung des neuen Fundbildes für die Erforschung der dynamischen Wechselbeziehungen zwischen Skandinavien und Südosteuropa hervor. Die beeindruckende Zunahme von völkerwanderungszeitlichen Funden in den letzten Jahren, auf der Masurischen Seenplatte, im Samland, in Natangen (heute Oblast Kaliningrad), Ostlitauen oder Zentralpolen, haben das Fundbild stark verändert und die leeren Flecken in diesem Gebiet teilweise entfernt. Es stellt sich dabei heraus, dass die Mobilität von Eliten die Verbreitung von Sitten als auch von Know-how unterstützte und damit eine nahe kulturelle Kommunikation ermöglichte. Es scheint so, dass die südliche skandinavische Aristokratie, welche die oben beschriebenen Gegenstände des Sösdala-Horizontes trug oder benutzte,

eine wichtige Rolle bei der Vermittlung des Kontaktnetzes zwischen verschiedenen Regionen im Barbaricum spielte.

Auch wenn die Pferdeausrüstung aus dem ostpreußischen Doppelgrab von Sosseyno, bei Kalingrad (Königsberg), der zweiten Hälfte des 5. und der ersten Hälfte des 6. Jahrhunderts angehört und sich stilistisch von den Sösdala-Funden unterscheidet, bildet der Fund ein weiteres Beispiel der prachtvollen Darstellung der Oberschicht an der Ostseeküste (Konstantin N. Skvortsov, S. 273–277).

Angesichts der Tatsache, dass die Sösdala-Funde in der Forschung als Folge der Verbindungen mit dem mittleren Donauraum betrachtet werden, versucht Dieter Quast in seinem Beitrag die Sösdala-Funde auch aus westlicher Perspektive zu behandeln (S. 279–295). Eine kritische Bewertung der archäologischen Quellen zeigt nach D. Quast, wie schwierig es ist, die Entstehung der Sösdala-Objekte und des Sösdala-Stils „irgendwo in den Grenzgebieten des späten Römischen Reiches zu fixieren“. Sie sind Teil eines weit verstreuten Horizontes von Blechobjekten mit punzierter, gestempelter oder gestanzter Verzierung – ein Verzierungsstil, der noch nicht klar definiert wurde. Die Parallelen aus dem westlichen archäologischen Material helfen wenig, im westlichen Teil des Römischen Reiches eine Ursprungsquelle nachweisbar zu machen.

Michel Kazanski und Anna Mastykova analysieren die Sösdala-Funde aus mittel- und süd-osteuropäischem Blickwinkel (S. 297–311). Behandelt wird die Gruppe von Pferdegeschirnteilen mit ähnlich gravierter oder gestempelter Dekoration, ein Kennzeichen von Prunkgräbern oder Depotfunden der Hunnenzeit aus Mittel- und Osteuropa. Die Verzierung weist gemeinsame aber auch spezifische, für jede Gruppe von Stücken eigenartige Merkmale auf. Die ornamentalen Unterschiede zwischen den skandinavischen Pferdegeschirrverzierungen und denen aus Mittel- und Osteuropa werden durch die parallele Entwicklung der Einflüsse eines gleichen spätrömischen Ausstrahlungszentrums erklärt.

In Verbindung mit den in Sösdala rezipierten kontinentalen Einflüssen stehen auch die Überlegungen von Svante Fischer über die materielle Kultur der Veteranen des 5. Jahrhunderts (S. 313–327). Die zurückkommenden Veteranen haben nach Norden verschiedenartige wertvolle römische Güter aber auch das Know-how und nicht zu vergessen, riesige Mengen von Solidi mitgebracht. Interessant ist dabei, dass der Solidi-Strom erst nach dem Zusammenbruch des Hunnenreiches nach Norden zu fließen scheint, ein Umstand, der aber auch vorher die Übernahme von technischem Können nicht unbedingt in Frage stellen kann.

In dem abschließenden Kapitel des Bandes (S. 329–349) versuchen Charlotte Fabeck und Ulf Näsman die lokal-regionale und gleichzeitig global-überregionale Bedeutung der Sösdala- und Fulltofta-Funde hervorzuheben. Angenommen wird ein Herstellungszentrum in einem weiten Gebiet bestimmt durch Funde aus dem ausgehenden 4. und aus der ersten Hälfte des 5. Jahrhunderts, wie die von Untersiebenbrunn im mittleren Donaubecken, Coșovenii de Jos im unteren Donaubecken, Kačin und Wolhynien in der Ukraine sowie Jakuszowice in Südpolen und auch auf der Krim. Wenn die Deponierung von außer Funktion gesetzten Pferdegeschirrtteilen als eine Rezeption reiternomadischer Einflüsse gedeutet

werden mag, scheint die Verzierungsmodalität, Stempelornamentik und Punzierung das Ergebnis lokaler Deutungen stilistischer Ausstrahlungen spätrömischer Werkstätten zu sein. Es sei nur angemerkt, dass neben der Verzierung von Pferdegeschirrtteilen in ähnlicher Art und Weise eine beeindruckende Menge von Objekten ausgeschmückt wurden: Fibeln, Schnallen, weinblattförmige Anhänger und nicht zuletzt Edelmetallgefäße, wie das anschaulich von der goldenen Oenochoe aus dem walachischen Schatzfund von Pietroasa belegt wird.

Besonders wertvoll und unentbehrlich für die weitere Forschung ist der ausführliche und hervorragend illustrierte Katalogteil (S. 353–447).

Das Buch über die Reiter aus Sösdala ist ein prachtvoller Führer durch die bezaubernde Welt der skandinavischen Elite der ersten Hälfte des 5. Jahrhunderts. Es setzt einige alte, seit fast einem Jahrhundert bekannte Pretiosen in ein neues Licht und ist zugleich eine Herausforderung für zukünftige Forschungsvorhaben.

Radu Harhoiu,
Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”,
București;
e-mail: rzharh@yahoo.de.

Florin Mărginean, Ioan Stanciu, Dan Băcuceș-Crișan (eds.), *Locuirea medievală timpurie din Transilvania și vecinătăți / The Early Medieval Habitation from Transylvania and its Surroundings*. Lucrările conferinței naționale *Locuirea medievală timpurie din Transilvania și vecinătăți*, Lipova (jud. Arad), 27–29 octombrie 2016, *Orbis Mediaevalis* I, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2017, 346 p., 61 fig., 20 tabele, 4 hărți incluse în text, 100 pl. (ISBN 978-606-543-860-6)

Volumul cuprinde 14 studii, care au rezultat în urma conferinței naționale intitulate *Locuirea medievală timpurie din Transilvania și vecinătăți*, organizate de Complexul Muzeal Arad, în perioada 27–29 octombrie 2016, la Muzeul Orășenesc Lipova (jud. Arad), sub egida Institutului de Arheologie și Istoria Artei al Academiei Române din Cluj-Napoca. Acest volum constituie, totodată,

începutul unei serii intitulate *Orbis Mediaevalis*, care își propune să valorifice rezultatele cercetărilor arheologice privind civilizația medievală timpurie din spațiul transilvănean în conexiune cu zonele învecinate.

Lucrarea se deschide cu un *Cuvânt înainte / Foreword* (p. 7–11) sub semnătura editorilor, în care sunt exprimate mai ales intențiile științifice

care au stat la baza acestei manifestări științifice. Cu prilejul conferinței, mai aflăm că, la Lipova, a fost vernisată expoziția intitulată *Drum prin vremi. Descoperiri medievale timpurii pe traseul Autostrăzii A1. Tronsonul Arad-Nădlac*. Urmează apoi lista celor 20 de participanți, prezenți la conferință.

Primul articol este semnat de către Norbert Kapcsos, de la Universitatea din Debrecen, și se intitulează *Urmele unei așezări din perioada târzie a epocii sarmatice descoperite la Șagu „Sit A1-1”, județul Arad / Traces of a Settlement from the Late Sarmatian-Period discovered in Șagu „Site A1-1”, Arad County* (p. 13–44). Studiul, după cum rezultă și din titlu, are la bază descoperirile făcute în anul 2013 pe traseul autostrăzii, în dreptul localității Șagu. Au fost surprinse mai multe complexe, constând în: șapte gropi cu funcții diverse, o locuință, o fântână, mai multe șanțuri. Pe baza ceramicii (în special a „oalelor modelate la roata înceată”) și a materialului litic rezultat, așezarea a fost datată în intervalul cuprins între a doua jumătate a secolului al IV-lea și prima jumătate a veacului al V-lea.

Ioan Stanciu, *Câteva aspecte ale locuirii medievale timpurii în partea de nord-vest a României / Some Aspects Regarding the Early Medieval Habitation in the North-West Part of Romania* (p. 45–82). Sub acest titlu apare, de fapt, un consistent studiu, sub semnătura reputatului cercetător clujean, privind așezările medievale din partea de nord-vest a României. Autorul pornește de la analiza unor complexe din așezarea de la Lazuri – *Lubi tag* (jud. Satu Mare), datată în a doua jumătate a secolului al VIII-lea și în prima jumătate a veacului al IX-lea, care a fost precedată, însă, și de o locuire plasată în a doua jumătate a secolului al VI-lea și prima treime sau jumătate a veacului al VII-lea. Cele mai importante aspecte abordate sunt cele legate de: structurile construite la suprafața vechiului nivel de călcare, a căror identificare, indiferent de rostul lor, este dificilă, și de existența unor construcții sau amenajări cu funcții complementare celor ale locuințelor (dependințe, anexe gospodărești). Referitor la această ultimă chestiune, sunt aduse în discuție „gropile” dreptunghiulare și cele dreptunghiular-alungite, în legătură cu care există

indicii ale existenței unei elevații constructive oarecare, și structurile „în formă de jgheab”. Analiza acestora este plasată într-un larg context, cel al Europei central-estice în vremea Khaganatului avar, și chiar depășind uneori aceste limite.

Călin Cosma, *Considerații privind tipologia și cronologia spadelor, a săbiilor și a paloșelor din secolele VII–VIII descoperite în Transilvania, Maramureș și Banatul Românesc / Considerations Regarding the Typology and Chronology of 7th and 8th Centuries Swords, Sabers, and Broadswords Discovered in Transylvania, Maramureș, and the Romanian Banat* (p. 83–110). Autorul, cunoscut pentru preocupările sale privind perioada secolelor VIII–X, aduce în discuție un număr de 14 piese descoperite în 13 localități – 12 cimitire din epoca avară și o așezare (Sfântu Gheorghe). Acestea constau în: o spadă (Dudeștii Vechi), două săbii (Cicău, Teiuș) și 11 paloșe (Unirea/Vereșmort, Noșlac, Săcueni, Sânpetru German, Sfântu Gheorghe, Spălnaca, Teiuș, Aiudul de Sus, Valea lui Mihai, Dindești, Timișoara). În cazul paloșelor, caracterizate în literatura de specialitate și ca „spade cu un singur tăiș”, autorul identifică trei tipuri, două dintre acestea având la rândul lor două variante. Pornind de la caracteristicile tipologice, analogii, context, ajunge să nuanțeze cronologia acestor artefacte, pe care le încadrează în secolele VII–VIII, pentru fiecare tip și variantă propunând însă un interval cronologic mai restrâns.

Coralia Dorina Bonta, *Construction Elements of the Houses from Jucu de Sus, Cluj County (8th–9th Centuries Settlement) / Elemente din construcția locuințelor de la Jucu de Sus, jud. Cluj (așezarea din secolele VIII–IX)* (p. 111–140). Articolul introduce în circuitul științific o mare parte a cercetărilor de la Jucu de Sus (jud. Cluj), și anume 16 complexe, definite ca locuințe, din așezarea datată în secolele VIII–IX. Au fost analizate elementele de construcție: groapa – dimensiuni, formă, adâncime, orientare, prezența stâlpilor de susținere a pereților și acoperișului; prezența instalațiilor de încălzit – tipul și poziționarea acestora în cadrul locuinței. Au rezultat șase tipuri de complexe, în funcție de absența sau prezența și distribuția stâlpilor de susținere. Se constată o preponderență a locuințelor de formă pătrată, cu suprafețe care

depășesc adesea 9 mp, cele mai numeroase având adâncimile între 0,20 și 0,40 m. Aceste caracteristici constituie oarecum o particularitate locală, în epocă predominând forma rectangulară a locuințelor și adâncimile ceva mai mari.

Florin Mărginean, *O așezare din perioada avară târzie și urme de locuire din vremea arpadienilor la Mureșul de Jos. Descoperirile arheologice de la Pecica „Est/Smart Diesel”, jud. Arad / A Settlement from Late Avar Period and Traces of Habitation from Árpádián Time in the Lower Mures. Archaeological Discoveries from Pecica „Est/Smart Diesel”, Arad County* (p. 141–184). În acest studiu, ne sunt prezentate rezultatele cercetărilor preventive de la Pecica, din punctul denumit convențional „Est/Smart Diesel”, epocii medievale aparținându-i 26 de complexe – 16 complexe din perioada avară și 10 din cea arpadiană. Complexele din perioada avară constau din: un mormânt (a cărui analiză antropologică face obiectul articolului următor), patru locuințe, trei anexe gospodărești, opt șanțuri. Complexele din perioada arpadiană sunt reprezentate în principal de șase gropi și patru aglomerări care pot fi atribuite unor structuri gospodărești. Autorul se pronunță în ambele cazuri asupra tipului de așezare din care fac parte complexele respective, apoi analizează materialele rezultate. În privința ceramicii, care constituie categoria de materiale cea mai numeroasă, au fost urmărite tehnologia de producere, formele și decorul. Pe baza caracteristicilor acesteia, prima așezare a fost datată în secolul al VIII-lea, iar cea de-a doua în veacul al XII-lea. La finalul articolului se află și o utilă analiză arheozoologică preliminară asupra materialului osteologic animal provenit din cele două așezări.

Luminița Andreica-Szilagyí, *Analiza antropologică a unui mormânt din perioada avară de la Pecica „Est/Smart Diesel”, jud. Arad / Anthropological Analysis of a Grave from Avar Age in Pecica “Est/Smart Diesel”, Arad County* (p. 185–188). Analiza antropologică a vizat resturile scheletice aparținând unui subadult (*infans I*), vârsta estimată fiind de 5–6 ani. Pe craniul acestuia au fost identificate urme ale hyperostosei porotice. Aceleași afecțiuni, combinate cu malnutriția, au fost

identificate și pe alte schelete din necropola avară târzie de la Nădlac.

Dan Băcuet-Crișan, *Despre cuptorul de olar din perioada medievală timpurie descoperit la Sighișoara „Dealul Viilor” – sector Necropolă (jud. Mureș). Observații privind tehnica de modelare a ceramicii și cronologia. Comparații cu olăria medievală timpurie modelată la roata rapidă din spațiul nord-vestic al României / About the Early Medieval Pottery Kiln Discovered in Sighișoara “Dealul Viilor” – Necropolă Sector (Mureș County). Observations on Chronology and the Pottery Modelling Technology. Comparisons with the Early Medieval Pottery Made on the Fast Turning Potters’ Wheel in the North-Western Part of Romania* (p. 189–210). Autorul pornește de la un recent articol al domnilor Daniel Spănu și Erwin Gáll², în care este prezentată o descoperire cu adevărat rară pentru această perioadă și o reanalizează după propriile criterii. Revine în discuție o întrebare mai veche, chiar ușor obsesivă în unele medii științifice: ceramica produsă în veacul al VIII-lea a fost lucrată majoritar la roata înceată sau la roata rapidă? În opinia noastră, terminologia corectă ar fi „ceramică produsă la roată învârtită încet sau rapid”. Spre deosebire de autorii articolului menționat, domnul Dan Băcuet-Crișan ajunge la concluzia că marea majoritate a ceramicii din cuptorul de la Sighișoara – *Dealul Viilor* a fost lucrată la roata rapidă și nu la cea înceată. Pe baza unor analogii, mai consideră că acest complex se datează cu câteva decenii mai timpuriu, adică în prima jumătate a secolului al VIII-lea (eventual începând de la sfârșitul secolului al VII-lea) și nu pe la mijlocul secolului (eventual a doua jumătate), așa cum apreciaseră autorii articolului, care se bazaseră pe contemporaneitatea cuptorului cu așezarea din secolul al VIII-lea situată din apropiere. Aproape inevitabil este adusă în discuție legătura dintre perpetuarea acestei tehnici superioare de modelare a ceramicii care este roata rapidă și supraviețuirea unei populații romanizate, păstrătoare a acestei moșteniri tehnologice.

² Daniel Spănu, Erwin Gáll, *Cuptorul de olar din secolul al VIII-lea p.Chr. de la Sighișoara – Dealul Viilor*, MCA S.N. 12, 2016, p. 177–203.

Ar mai fi putut fi invocate, în sprijinul uneia sau alteia dintre teorii, și importul de tehnologie sau existența unor olari itineranți veniți din imperiu.

Cristina Paraschiv-Talmațchi, *Considerații privind tipurile de locuințe medievale timpurii din Dobrogea / Considerations Regarding the Types of Early Medieval Dwellings in Dobrudja* (p. 211–230). Singurul studiu din acest volum care are ca obiect descoperiri din afara bazinului carpatic constă într-o sinteză consistentă privind locuințele din secolele VIII–XII din Dobrogea. Bazându-se pe cercetări, mai vechi și mai noi, în peste 20 de situri, care au scos la iveală câteva sute de complexe de locuit, autoarea stabilește existența a două tipuri principale: bordeie și locuințe de suprafață – ambele fiind răspândite, de altfel, pe un spațiu mult mai larg. Au fost analizate amănunțit elementele constructive pentru ambele categorii de locuințe (forme, dimensiuni, adâncimi, stâlpii, pereții, intrarea, amenajările interioare, acoperișul), fiind evidențiate particularitățile zonale. Pentru perioada aflată în discuție, predomină locuințele adâncite în pământ. Construirea unei locuințe poate fi influențată de mai mulți factori, cum ar fi: clima, resursele materiale locale, mijloacele tehnice, posibilitățile beneficiarului, modul de adaptare la teren și la spațiul din așezare etc. Dincolo de elementele aduse în discuție, articolul reprezintă și o succintă trecere în revistă a cercetărilor arheologice privind așezările dobrogene din perioada menționată.

Claudia Urduzia, Zeno Karl Pinter, *Materiale romane refolosite în așezări medievale de pe valea Secașului (jud. Sibiu) / Roman Materials Reused in Medieval Settlements from the Valley of Secaș (Sibiu County)* (p. 231–254). Pe traseul autostrăzii A1 Sibiu – Orăștie, în zona Miercurea Sibiului, au fost scoase la iveală mai multe așezări din epoci diverse. Patru dintre acestea, totalizând sute de complexe, extrem de importante, aparțineau secolelor XII–XIII³. În studiul de față, cei doi autori scot în evidență o serie de materiale romane constând în cărămizi, tegulae, olane, pietre

prelucrate etc., care au fost reutilizate la pavarea unor locuințe și mai cu seamă în componența diverselor cuptoare și a vetrelor din așezările medievale. Fenomenul nu este nou, fiind întâlnit aproape în toate locurile în care vestigiile romane se aflau în proximitatea vetrelor medievale, și indică adaptabilitatea comunităților medievale la resursele aflate în imediata apropiere.

Keve László, *Tipuri de vase ceramice din perioada arpadiană, în Scaunul Mureș / Árpadian Age Ceramic Vessel Types from Mureș Seat* (p. 255–270). În acest studiu, au fost cartate descoperirile ceramice din 19 situri răspândite pe cuprinsul a nouă localități din Scaunul Mureș, cele mai importante fiind Morești și Sângeorgiu de Mureș – fiecare cu câte șase puncte. S-au identificat cinci tipuri de vase: vase borcan și varianta cu gât cilindric canelat, castroane, căldări de lut, vase de tip butelie (urcior) și tăvițe de lut. A rezultat o foarte clară și concisă radiografie, reflectând stadiul cercetărilor, privind categoriile de vase utilizate în acest mic areal, de la sfârșitul secolului al XI-lea și până în veacul al XIII-lea.

Sándor Romát, *Valea lui Mihai (Érmihályfalva) – Jánostelke. Problematika identificării unei așezări arpadiane / Valea lui Mihai (Ér mihályfalva) – Jánostelke The Issue of Identifying an Árpadian Settlement* (p. 271–280). Autorul ne prezintă materialele provenind dintr-o cercetare de suprafață care a avut loc în partea nord-vestică a orasului Valea lui Mihai (jud. Bihor). Acestea constau în vase borcan, căldări de lut, o fusaiolă și o monedă de tip Friesach (Eberhard II de Salzburg – 1200–1246). Pe baza lor, s-a presupus existența unei așezări care a ființat aici între sfârșitul secolului al XII-lea și prima parte a veacului al XIII-lea (poate până la 1241 – n.n.).

Dan Băcuceț-Crișan, Zsolt Csók, *O locuință medievală timpurie descoperită la Ip „Dealul Bisericii” (județul Sălaj) / An Early Medieval Dwelling Discovered in Ip “Dealul Bisericii” (Sălaj County)* (p. 281–300). Autorii ne înfățișează o locuință de suprafață de plan rectangular cu fundul ușor adâncit (cca 20 cm) și cu o instalație de încălzire constând dintr-un cuptor alcătuit din pietre, distrus însă, din păcate, de un complex mai târziu. Din inventarul acesteia făceau parte

³ Zeno Karl Pinter, Claudia Urduzia, ... *Custodes confinium, vulgo ewrii... Cercetări arheologice în așezarea medievală de la Miercurea Băi – Cunța*, București, 2015.

mai multe oale, o tăviță de lut, un țest, un vas amforoidal, o greutate de lut, o fusaiolă, un cuțit și un topor de fier. Pe baza materialelor enumerate, complexul a fost datat în secolul al XI-lea, eventual în prima parte a veacului al XII-lea.

Maria Crîngaci Țiplic, *Practica depunerii de monede în cimitirele din Transilvania (secolele XI–XIII). Interpretări și perspective / The Practice of Depositing Coins in Cemeteries in Transylvania (11th–13th Centuries). Interpretations and perspectives* (p. 301–332). Autoarea face o trecere în revistă a necropolelor din Transilvania veacurilor XI–XIII în care s-a înregistrat fenomenul depunerii de monede. Sunt analizate o serie de chestiuni, dintre care amintim: emisiunile monetare depuse în morminte, frecvența depunerii monedelor în cimitire, numărul monedelor depuse în mormânt, poziția acestora în raport cu defunctul și, desigur, funcția monedei. Referitor la acest ultim aspect, au fost identificate șase posibile funcții, începând cu mult discutatul rol de „obol al lui Charon” și continuând cu moneda ca podoabă/amuletă/talisman, ca ofrandă funerară, ca simbol al statutului social, al statutului religios ori chiar ca simbol al memoriei sociale în cadrul unor societăți aflate în formare. În final, sunt aduse în discuție și chestiuni legate de cronologie – apariția, răspândirea și dispariția monedelor în necropole.

Dan Culic, *Monumente uitate (II). Bisericile medievale dispărute din județul Sălaj. Ruina unei biserici medievale din hotarul satului Cheud / Forgotten Monuments (II). Lost Medieval Churches in County of Sălaj. The Ruin of a Medieval Church from the Territory*

of the Village of Cheud (p. 333–344). Acest articol, care se dorește a fi al doilea din seria *Monumentelor uitate*, are ca obiect ruinele unei biserici identificate în hotarul satului Cheud (com. Năpradea). Monumentul, din punct de vedere planimetric, aparține tipului bisericilor-sală cu anumite particularități, momentul constructiv situându-se probabil în veacul al XIII-lea. În continuare, a fost inclus și textul jurnalului de șantier al cercetărilor efectuate de către Sergiu Iosipescu și Georgeta Iuga la acest obiectiv în anul 1989.

La finalul lucrării (p. 345–346) se află o listă unitară a abrevierilor utilizate de autori pe parcursul textelor.

Prin largul palier cronologic (secolele IV–XIII), problematică, materiale și informații diverse cuprinse, considerăm apariția acestei lucrări de bun augur pentru medievistica din România, cu atât mai mult cu cât se dorește a fi debutul unei serii. Ar mai fi de adăugat faptul că majoritatea studiilor din acest volum au la bază săpături arheologice preventive, prilejuite de diverse lucrări de infrastructură, care s-au dovedit în ultima perioadă un adevărat motor al cercetării arheologice. Cartea a apărut în condiții grafice foarte bune, așa cum ne-a obișnuit Editura Mega din Cluj-Napoca în privința lucrărilor cu un conținut arheologic, fapt care trebuie apreciat ca atare.

Adrian Ioniță,
Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”,
București;
e-mail: aionita67@yahoo.com.

ABREVIERI

AARMSI – Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice, București
ActaArchHung – Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae, Budapesta
ActaH – Acta Hargitensia, Muzeul Secuiesc al Ciucului, Miercurea-Ciuc
ActaMN – Acta Musei Napocensis, Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei, Cluj-Napoca
ActaMP – Acta Musei Porolissensis, Muzeul Județean de Istorie și Artă, Zalău
AÉ – l'Année Épigraphique, Paris
AEM – Archäologisch-Epigraphische Mitteilungen aus Österreich-Ungarn, Viena
AIIA Cluj – Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie, Cluj-Napoca
AIIA Iași – Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie, Iași
AIESÉE – Association Internationale des Études du Sud-Est Européen
Aluta – Aluta. Studii și Comunicări, Muzeul Județean Covasna, Sf. Gheorghe
AnB – Analele Banatului, S.N. Arheologie – Istorie, Muzeul Național al Banatului, Timișoara
Ancient West & East – Ancient West & East, Leiden
Antaeus – Antaeus. Communicationes ex Instituto Archaeologico Academiae Scientiarum Hungaricae, Budapesta
Antichità Altoadriatiche – Antichità Altoadriatiche, Centro di Antichità Altoadriatiche, Casa Bertoli, Aquileia
Apulum – Apulum. Acta Musei Apulensis, Muzeul Național al Unirii, Alba Iulia
Archaeus – Archaeus. Études d'Histoire des Religions, București
ArchAnz – Archäologischer Anzeiger, Berlin
ArchBulg – Archaeologia Bulgarica, Sofia
ArchÉrt – Archaeologiai Értesítő, Budapesta
ArchKorr – Archäologisches Korrespondenzblatt, Mainz
Argesis – Argesis, Muzeul Județean Argeș, Pitești
ArheologijaKiev – Arheologija. Institut Arheologii, Kiev
ArhMold – Arheologia Moldovei, Institutul de Arheologie, Iași
ArhVestnik – Arheološki Vestnik, Ljubljana
Balcanoslavica – Balcanoslavica, PRI Institute for Paleoslavlic culture, Prilep
BAR IntSer – British Archaeological Reports, International Series, Oxford
BCMI – Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice, București
BerRGK – Bericht der Römisch-Germanischen Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts, Frankfurt am Main – Berlin
BiblThrac – Bibliotheca Thracologica, București
BMA – Bibliotheca Memoriae Antiquitatis, Piatra Neamț
BMJT – Buletinul Muzeului Județean Teleorman, Alexandria
BMMN – Buletinul Muzeului Militar Național, București
BSNR – Buletinul Societății Numismatice Române, București
București – București. Materiale de Istorie și Muzeografie, Muzeul de Istorie a Municipiului București
BulBOR – Buletinul Bisericii Ortodoxe Române, București
Buridava – Buridava, Muzeul Județean Vâlcea, Râmnicu Vâlcea
CA – Cercetări Arheologice, Muzeul Național de Istorie a României, București
CAB – Cercetări Arheologice în București, Muzeul Municipiului București
Caiete ARA – Caiete ARA. Arhitectură, Restaurare, Arheologie. Asociația ARA, București

SCIVA, tomul 68, nr. 1–4, București, 2017, p. 343–345

- Castrum – Castrum. Castrum Bene Egyesület, Budapesta
- CCA – Cronica Cercetărilor Arheologice din România, București
- CCDJ – Cultură și Civilizație la Dunărea de Jos, Muzeul Dunării de Jos, Călărași
- CEpR – C.C. Petolescu, *Cronica Epigrafică a României*, SCIVA, București
- CIGD – L. Ruscu, *Corpus Inscriptionum Graecarum Dacicarum*, Debrecen, 2003
- CIL – *Corpus Inscriptionum Latinarum*, Berlin, 1863–
- Classica et Christiana – Classica et Christiana, Centrul de Studii Clasice și Creștine al Facultății de Istorie a Universității „Al. I. Cuza”, Iași
- CN – Cercetări Numismatice, Muzeul Național de Istorie a României, București
- Dacia – Dacia. Recherches et Découvertes Archéologiques en Roumanie, București; N.S. (nouvelle série); Revue d'Archéologie et d'Histoire Ancienne, Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”, București
- Documenta Praehistorica – Documenta Praehistorica, University of Ljubljana, Faculty of Arts, Department of Archaeology
- ÉBpB – Etudes byzantines et postbyzantines, București
- EphemNap – Ephemeris Napocensis, Institutul de Arheologie și Istoria Artei, Cluj-Napoca
- ÉtBalk – Etudes Balkaniques, Sofia
- FolArch – Folia Archaeologica, Budapest
- Germania – Germania. Anzeiger der Römisch-Germanischen Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts, Berlin
- Historia Urbana – Historia Urbana. Comisia de Istorie a Orașelor din România, Sibiu
- Historica – Historica, Centrul de Istorie, Filologie și Etnografie din Craiova
- IDR – *Inscripțiile Daciei Romane*, București
- IDRE – Constantin C. Petolescu, *Inscriptions externes concernant l'histoire de la Dacie I-II*, București, 1996–2000
- ILB – B. Gerov, *Inscriptiones Latinae in Bulgaria repertae*, Sofia, 1989
- ILD – C.C. Petolescu, *Inscripții latine din Dacia*, București, 2005
- IntArch – Internationale Archäologie, Rahden
- Isis – Isis, University of Chicago Press, Chicago
- ISM – *Inscriptiones Scythiae Minoris*, București
- IzvestijaVarna / ИзвестияВарна – Izvestija na Narodnija Muzej, Varna / Известия на народния музей, Варна
- JAHN – Journal of Ancient History and Archaeology, Cluj-Napoca
- JAR – Journal of Anthropological Research, University of Chicago Press, Chicago
- JbDAI – Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts, Berlin
- JbRGZM – Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums, Mainz
- JRS – Journal of Roman Studies, Londra
- JSA – Journal of Social Archaeology, SAGE Publications, Newbury Park
- Marisia – Marisia. Muzeul Județean Mureș, Târgu Mureș
- MCA – Materiale și Cercetări Arheologice, Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”, București
- MFME – StudArch – A Móra Ferenc Múzeum évkönyve. Móra Ferenc Múzeum, Studia Archaeologica, Szeged
- Mousaios – Mousaios, Muzeul Județean Buzău, Buzău
- MuzNaț – Muzeul Național, Muzeul Național de Istorie a României, București
- Oltenia – Oltenia. Studii și Comunicări, Craiova
- PAS – Prähistorische Archäologie Südosteuropa, Berlin
- PBF – Prähistorische Bronzefunde, München – Stuttgart
- Peuce – Peuce, Studii și cercetări de istorie și arheologie, Institutul de Cercetări Eco-Muzeale „Gavrilă Simion”, Tulcea
- Pontica – Pontica. Studii și materiale de istorie, arheologie și muzeografie, Muzeul de Istorie Națională și Arheologie, Constanța

- PraceMat – Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi, Seria Archeologiczna, Łódź
- PZ – Praehistorische Zeitschrift, Leipzig – Berlin
- RadVM – Rad Vojvodjanskih Muzeja, Novi Sad
- RE – G. Wissowa (ed.), *Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, Stuttgart, 1893–1997
- RÉSEE – Revue des Études Sud-Est Européennes, București
- RevMuz – Revista Muzeelor, București
- RGZM – Barbara Pferdehirt, *Römische Militärdiplome und Entlassungsurkunden in der Sammlung des Römisch-Germanischen Zentralmuseums*, Mainz, 2004
- RHSEE – Revue Historique du Sud-Est Européen, București
- RIAF – Revista de Istorie, Arheologie și Filologie, București
- RMI – Revista Monumentelor Istorice, Comisia Națională a Monumentelor, Ansamblurilor și Siturilor Istorice, București
- SBS – Studies in Byzantine Sigillography, Dumbarton Oaks, Washington D.C.
- SCIV(A) – Studii și Cercetări de Istorie Veche (și Arheologie), Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”, București
- SCN – Studii și Cercetări de Numismatică, Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”, București
- Scripta Valachica – Scripta Valachica, Târgoviște
- SEG – *Supplementum Epigraphicum Graecum*, Leiden, 1923–
- Situla – Situla. Dissertationes Musei Nationalis Sloveniae, Ljubljana
- SlovArch – Slovenská Archeológia, Nitra
- SMMIM – Studii și Materiale de Muzeografie și Istorie Militară, Muzeul Militar, București
- SP – Studii de Preistorie, Asociația Română de Arheologie, București
- Starinar – Starinar, Belgrad
- Suceava – Suceava. Anuarul Muzeului Național al Bucovinei, Suceava
- Századvég – Századvég Társadalomtudományi Folyóirat. Századvég Alapítvány (Századvég Foundation), Budapesta
- Székelyföld – Székelyföld, Magyar Művészeti Akadémia, Miercurea Ciuc
- TD – Thraco-Dacica, București
- Tibiscus – Tibiscus. Muzeul Național al Banatului, Timișoara
- Tyche – Tyche. Beiträge zur Alten Geschichte, Papyrologie und Epigraphik, Viena
- Valachica – Valachica. Chronica Valachica. Studii și materiale de istorie, Muzeul Județean Dâmbovița, Târgoviște
- VjesnikZagreb – Vjesnik Arheoloskog Muzeja u Zagrebu, Zagreb
- Zalai Múzeum – Zalai Múzeum, Zalaegerszeg
- ZborRadBeograd – Zbornik Radova Vizantinoški Institut, Belgrad
- Ziridava – Ziridava. Studia Archaeologica, Muzeul Județean Arad
- ZPE – Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik, Bonn

